

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Коппель О.А.*

БЛИЗЬКОСХІДНИЙ ВИМІР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

В статтє проанализировано процес формирования и инструменты реализации ближневосточной политики Украины во взаимосвязи с задачами, которые стоят перед ее внешней политикой.

Ключевые слова: Украина, внешняя политика, региональная система, демократизация, безопасность, Большой Ближний Восток.

У статті проаналізовано процес формування і інструменти реалізації близькосхідної політики України в тісному взаємозв'язку із завданнями, які постають перед її зовнішньою політикою.

Ключові слова: Україна, зовнішня політика, регіональна система, демократизація, безпека, Великий Близький Схід.

The article deals with the scientific study of priority directions of Ukrainian foreign policy towards the Middle East countries, including forming processes and instruments of realizations. The scientific research was conducted in a close connection with the tasks of the foreign policy of Ukraine.

Key words: Ukraine, foreign policy, regional system, democratization, security, Greater Middle East.

Наукове осмислення сучасних світових політичних процесів неможливе без урахування проблем Близькосхідного регіону. Хоча значення Близького Сходу в структурі стратегічних інтересів України об'єктивно має тенденцію до зростання, в той же час до сьогодні як на державному, так і на науково-аналітичному рівнях йому не було приділено достатньо уваги. Великою мірою це пояснює відсутність чіткої та виваженої самостійної стратегії поведінки України в цьому регіоні, яка проводила переважно епізодичну двосторонню і часто непослідовну політику, без належного урахування його специфіки та змін у архітектури міжнародних відносин. В Україні, на жаль, бракує і комплексних досліджень з зазначеної проблеми. В наявних публікаціях аналізуються лише окремі аспекти співробітництва України з державами Близького Сходу [1].

Складність політичних процесів, що відбуваються в цьому регіоні, та залучення до них великої кількості зовнішньорегіональних держав, потребує від України, як впливової регіональної держави, створення відповідної стратегії з врахуванням змін в архітектури міжнародних відносин, яка сьогодні входить у свою кульмінаційну фазу.

Мета статті – визначення національних інтересів України в Близькосхідному регіоні та з'ясування шляхів їх реалізації з врахуванням специфіки регіону та формуванні там нової архітектури міжнародних відносин в умовах політичних трансформацій.

* доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Будь-яких твердо і беззастережно встановлених географічних меж цього регіону немає, проте зазвичай до нього відносили держави, розташовані у просторі від Єгипту до Індії та від Туреччини до Перської затоки. Власне «Близький Схід» сприймався не тільки як об'єктивно існуючий політико-географічний регіон, а й як інтелектуальна конструкція, яка в певний час за певних обставин означала простір на стику Європи, Азії та Африки, де реалізується політика позарегіональних держав [2].

Складність сприйняття Близького Сходу як цільного міжнародно-політичного регіону зумовлена, з одного боку, наявністю чітко окреслених субрегіонів, зокрема Перської затоки, які водночас становлять собою самостійні підсистеми міждержавних відносин та складові частини близькосхідної регіональної системи, а з іншого боку, субрегіональним «взаємопроникненням».

Регіональний рівень зовнішньополітичної практики формує контури головних осей взаємодії в сфері світової політики з врахуванням системності, взаємозалежності, специфіки регіональних зв'язків країн, що включаються в поняття «близькосхідний регіон». Сучасна політологія виокремлює геополітичні, політичні й історичні визначення регіону та регіональної системи, що є певним політико-географічним комплексом з розвиненими зв'язками між окремими елементами, які її складають. Повністю сформована регіональна система складається з центру, периферії та маргінальних елементів. Вона відзначається високим ступенем взаємозалежності. Держави однієї регіональної системи здійснюють складні регулярні взаємозв'язки, які мають свою власну динаміку та є відносно незалежними від системи міжнародних відносин в цілому.

Процес формування близькосхідної регіональної системи як певної політико-географічної цільності з іманентними їй принципами функціонування й взаємодії з зовнішнім світом та як органічної складової частини міжнародних відносин в основному був завершений до початку 70-х років XX століття. Визначилися її структура та політичні суб'єкти. Близькосхідна регіональна система включала країни – члени Ліги арабських держав, Ізраїль, та з урахуванням величезного впливу на арабський світ, неарабський Іран. Країни Близького Сходу поєднувало географічне сусідство, етнічна та мовна спорідненість (за винятком Ірану), релігійна та культурна схожість, спільне історичне минуле, наявність спільних завдань в галузі забезпечення безпеки.

В Україні офіційно до регіону Близького та Середнього Сходу відносять Лівію, Єгипет, Ізраїль, Палестинську Автономію, Ліван, Сирію, Ірак, Іран, Афганістан, Саудівську Аравію, Ємен, Йорданію, Оман, Кувейт, Бахрейн, Катар, ОАЕ. Це коло країн входять у сферу компетенції Повноважного представника України на Близькому та Середньому Сході (запроваджено з 24 вересня 2001 року) [3].

Регіональні трансформації, які відбуваються під впливом транснаціональних процесів, знаходять відображення в формуванні макрорегіону «Великого Близького Сходу», який включає до себе Близький Схід та суміжні регіони. Міжрегіональні зв'язки призводять до укрупнення міжнародно-політичних просторів. Хоча виокремлення даного макрорегіону являє собою певний аналітичний конструкт, разом з тим спільні політико-економічні тенденції дозволяють зробити висновок щодо поступового стягнення регіонального простору.

Вказані процеси дали підстави для висновків щодо формування регіону «Великого Близького Сходу», під яким нами розуміється не ідеологічний проект демократизації країн регіону, висунутий адміністрацією Дж. Буша молодшого після початку війни в Іраку, а регіональний простір Близького та Середнього Сходу та суміжних регіонів, об'єднаний спільними проблемами. Цей регіон став місцем найбільшої активності як великих держав,

так і інших зовнішньорегіональних країн, які в значній мірі впливають на розвиток міжнародних відносин як у регіональному, так і у глобальному вимірі. В процеси, що відбуваються на Близькому Сході, залучаються країни Південної Європи, Південної та Східної Азії.

Цей регіон привертає значну увагу політичних, економічних, військових кіл провідних країн світу, особливо внаслідок подій 2011-2012 рр. в Тунісі, Єгипті, Лівії, Ємені, Бахреїні, Сирії та деяких інших країнах, так званої «арабської весни». Наслідки арабських революцій, які ще тривають та будуть поширюватись на інші країни Сходу, дуже складно спрогнозувати. Але вплив цих подій на усе світове співтовариство буде значним. Після революцій на Близькому Сході там склалася якісно нова ситуація, розпочався процес формування нового регіонального порядку. Припинилася дія попередньої системи балансу сил на регіональному рівні. Глибока системна криза арабських країн знайшла відображення у посиленні як внутрішнього соціально-політичного напруження, так і погіршенні міжарабських відносин, поширенні відцентрових тенденцій в арабському світі, головним носієм яких є ісламські фундаменталістські організації та угруповання. Формуються нові коаліції, відбувається перегрупування сил в арабському субрегіоні.

В складній сітці взаємодій і переплетень глобальних інтересів та інтенцій значну роль грають місцеві актори, які ведуть між собою регіональну гру за лідерство і які також прагнуть вийти на світову арену, зайняти одне з центральних місць в азійській геополітиці взагалі (Іран, Туреччина, Саудівська Аравія, Ізраїль тощо).

Основними лініями внутрішньорегіональної конфліктності залишаються внутрішня політична нестабільність, міжарабські протиріччя та боротьба за лідерство, протистояння суннітів та шіїтів, суперництво династій Хашимітів (Йорданія) та Саудидів (Саудівська Аравія), арабо-ізраїльські та арабо-іранські протиріччя. Відбуваються зміни у балансі сил між Ізраїлем та арабськими країнами, посилення позицій Туреччини в регіоні.

Таким чином, з розпадом біполярної моделі міжнародних відносин відбуваються значні зміни в геополітичній ситуації в Близькосхідному регіоні. Там розпочалася активна зміна архітектури міжнародних відносин, яка сьогодні входить у свою кульмінаційну фазу. Сучасні політичні та воєнні конфлікти, які є невід'ємною складовою цих процесів, внутрішній конфліктний потенціал регіону призвели до появи нових світових і регіональних загроз, головною з яких сьогодні вважається загроза міжнародного тероризму. Це явище є наслідком в тому числі і політики зовнішньорегіональних держав, які заважають об'єктивному розвитку міжнародних відносин в регіоні та примусово змінюють баланс сил на свою користь.

Промислово розвинені країни Західної Європи та Японія знаходяться в значній залежності від постачання нафти з Близького Сходу. Витискування транснаціональних корпорацій з близькосхідних родовищ та значне підвищення цін на нафту країн-членів ОПЕК у 70-ті роки ХХ ст. казково збагатило ряд країн регіону. Контроль за енергетичними ресурсами та шляхами їх постачання надав державам регіону суттєві геополітичні переваги. Втрачаючи контроль над процесами нафтовидобування, транснаціональні нафтові корпорації переорієнтовують свою бізнесову стратегію на середню ланку виробничого циклу – переробку і транспортування продукту на ринки споживання (переважно в країни Західної Європи). Внаслідок цього загострюється боротьба за транзитні маршрути, які, зокрема, проходять і через Україну.

Боротьба між глобальними силами за економічний і політичний контроль за процесами в регіоні може перейти у нове коло конфронтацій і серйозно вплинути на стабільність і безпеку в Європі і світі. Окрім традиційних сил, що прагнуть до консолідації

і формування ісламської моделі порядку, за встановлення контролю над основними транспортними коридорами в регіоні ведуть гостру політичну та економічну боротьбу три групи гравців – США, РФ і європейські країни. Кожна з них має шанси здобути перевагу і забезпечити своє домінування, спирається на підтримку відповідних внутрішніх політичних сил. Їх аналіз надає можливість визначити перспективи майбутнього розвитку регіону і таким чином зорієнтувати власне українську політику.

Західний тип цивілізації створював колоніальні імперії і намагався прилучити ці країни до своїх уявлень про світ, до сучасних форм технологічного прогресу, до європейського типу соціально-політичної системи. Багато в чому європейський досвід був адаптований країнами Півдня, що пробудило у багатьох державах прагнення знайти свою модель соціально-технологічного прогресу, незалежнити своє існування від західної аксіологічної парадигми, користуючись, правда, її здобутками, але до певного рівня, тобто не втрачаючи власних ідентифікаційних схем.

На вибір шляхів розвитку впливають, безумовно, і переваги сучасної високотехнологічної західної цивілізації, лідуючі держави якої розуміють власні інтереси в цьому регіоні. Позначаючи регіон важливою сферою власних інтересів, США активно сприяють здійсненню процесу реформування економічних та політичних систем в країнах Близького Сходу – політика «підтримки демократії».

Американська «стратегія просування демократії на Близькому Сході», маючи на увазі продовження історичної традиції повоєнної демократизації Німеччини та Японії і постбіполярної демократизації Східної Європи та СРСР, передбачала, що демократичні реформи у країнах регіону стануть тим універсальним засобом, який надасть змогу не тільки ліквідувати соціально-економічні та соціально-політичні корені екстремізму та тероризму, але й розв'язати такі складні політичні проблеми, як арабо-ізраїльський конфлікт.

Ідеї демократизації і реконструкції Близького Сходу розроблялись Г.Кіссінджером, Р.Депре, Д.Рамсфелдом, Д.Чейні, К.Райс, П. Вулфовіцем та ін. [4, с. 157]. Ці ідеї вступають в конфронтацію з ісламістськими рухами, які мають надзвичайно високий вплив у регіоні і прагнуть його поширити й на більш широкий простір, зокрема у пострадянських країнах.

Перемога ісламської революції в Ірані (1979 р.), успіхи ісламських політичних рухів у інших країнах Близького Сходу, «арабська весна» засвідчили появу в постбіполярному світі нової геополітичної потуги, яка набуває все більшої внутрішньої консолідації. Посилення ісламського фундаменталізму можна оцінювати як певну реакцію широких мас населення на глобальні процеси модернізації соціально-економічного життя, що вимагає відмови від традиційних цінностей та перегляду звичних схем самоідентифікації. В системі міжнародних взаємин процеси консолідації ісламу пов'язують з посиленням зовнішньополітичного тиску США і Заходу на ісламські країни, розчаруванням в ефективності арабсько-ізраїльського мирного процесу, подіями в Іраку, тощо.

З іншого боку, на Заході формується уявлення про посилення ісламської загрози, враховуючи, що мусульманські бойовики воюють у багатьох «гарячих точках» по дузі «від Кашміру до Балкан», а ісламські терористи наносять руйнівні удари у західних країнах. У масовій свідомості останніх стверджується стереотипне уявлення про іслам як носія ворожих європейцям цінностей та уявлень, на яких зростають такі явища, як тероризм, радикалізм, наркобізнес. З боку ісламського Сходу очікують масштабних хвиль міграції, здатних змінити самий характер європейської ідентичності.

Але розглядати іслам лише як загрозу європейським цінностям означає злегковажити більш ґрунтовним розумінням складних і неоднозначних процесів в ісламському світі.

Іслам не є монолітним за природою і конфесійною побудовою. Різного типу ісламських угруповань і сект можна налічити не менше, ніж в самому християнстві. Політично іслам також не є згуртованим спільною програмою дій, а різні ісламські організації мають нерідко зовсім протилежні цілі.

Існування сучасного ісламського світу – більш виклик, аніж загроза. Це виклик Заході щодо знання та розуміння диверсивності ісламського досвіду. Не монолітна єдність, а скоріш диверсивність є нормою для ісламської політики. Ісламісти вважають, що іслам забезпечує життєздатну систему віри і формує модель цілісності суспільства та правління; що він є альтернативою капіталізмові, комунізмові, демократії та іншим соціально-політичним та ідеологічним системам, що корумповані режими та іноземні впливи вносять «неправедність» в їхні суспільства, підривають природний порядок відносин чоловіка і жінки, руйнують сім'ю та вносять аморальність. Вони прагнуть вирішити проблеми позбавлення корупції, виключення іноземних впливів та виховання населення в традиційному дусі.

Ісламське мислення у цілому спрямоване проти західної експансії та сіонізму. Поміркований мусульманський рух прагне до встановлення ісламського порядку за допомогою співробітництва у напрямі ісламської консолідації. Панісламісти не мають пророблених схем, програм, проєктів, тобто належної конструктивної прагматики, яка здатна забезпечити економічний поступ. Лише вкрай радикально налаштовані угруповання ісламістів обрали тактику тероризму та збройного вирішення існуючих проблем.

Протистояння Іслам-Захід має скоріш соціально-культурне забарвлення, аніж політичне та економічне. Розглядати іслам лише як небезпеку для Заходу – це позиція, що вважає ісламізм монолітним за природою та як історичного ворога, чия віра і наміри діаметрально протилежні західним. Зрештою, це веде до підтримки авторитарних, хоча й прозахідних, режимів, які, можливо, створюють більший ризик аніж власне ісламський фундаменталізм. Так само мусульмани іноді схильні дивитися на Захід як на щось монолітне і бачити там загрозу для себе та створювати образ ворога. Насправді ж багато з місцевих режимів часто використовують загрозу ісламського радикалізму для посилення контролю за населенням власних країн.

Об'єктивно розмови про посилення ісламського тиску слід скоріше сприймати як рецидив конфронтаційного мислення старих часів, обумовлений пошуками нових глобальних загроз, якими можна виправдовувати військово-політичні та геостратегічні концепції великих держав. Зокрема, останні часто використовували різні ісламські рухи для посилення власних впливів і проведення підривної діяльності в тому або іншому регіоні або країні, як свідчать події 2011-2012 рр. Але ситуація Ірану показує, що за певних умов іслам спроможний проводити власну зовнішньополітичну лінію і, отже, вийти з-під контролю глобальних потуг. Власне, при такій перспективі і стимулюються розмови про «ісламську загрозу».

Американська політика в регіоні традиційно спирається на схему стратегічного партнерства США та Ізраїлю, а також на тісні стосунки з Туреччиною та рядом арабських країн (Саудівська Аравія, Йорданія, країни Перської затоки). Згідно із стратегічною концепцією США, регіональні конфлікти можуть бути врегульовані завдяки схемі, в якій економічне співробітництво узгоджене із політичними домовленостями (схема Кіссінджера – Переса). В такій моделі в цілому розвивався арабсько-ізраїльський мирний процес з кінця 70-х років ХХ ст., хоча на цей час можна бачити, наскільки він залишається хитким і непередбачуваним.

Ізраїльська держава має суттєву підтримку впливових фінансових кіл Заходу та США, з боку єврейського лобі в політичних колах різних країн світу. Ізраїль контролює значні

світові фінансові потоки і здатний впливати на політичний та економічний розвиток і зовнішню політику багатьох держав світу. Разом з тим, США намагаються збалансувати свою проізраїльську близькосхідну політику, спираючись більшою мірою на помірковані арабські країни. За сучасних умов американська політика стає більш різноплановою, спрямованою на співробітництво із дружніми урядами країн ісламу, комбінуючи при цьому прозору та послідовну лінію з вимогами захисту прав людини.

Російська Федерація, визначаючи себе «правонаступником СРСР», продовжує користуватися підтримкою частини місцевих політичних еліт, спирається на колишні економічні зв'язки та настрої певних верств населення. Москва тривалий час, починаючи з 1950-х років, прагнула сформувати в Близькосхідному регіоні власну систему впливів, спираючись на антиколоніальні настрої більшої частини арабського населення. Ідеологія арабського соціалістичного націоналізму з часів Президента АРЕ Г.А.Насера була пов'язана з національно-визвольними рухами, спрямованими проти західного колоніалізму та, як вважають араби, його своєрідної модифікації у вигляді ізраїльської експансії. Це особлива світська форма політичного мислення, що адаптувала популярні в 50-60-ті роки ХХ століття ідеї соціалізму і набула поширення в Єгипті, Сирії, Іраку, Лівії тощо. Арабські країни в своїх антиколоніальних та просоціалістичних прагненнях знайшли значну підтримку з боку СРСР та країн соціалістичного табору, які надавали ряду країн регіону суттєву економічну та військово-технічну допомогу. Поразка у війнах з Ізраїлем стимулювала пошуки шляхів диверсифікації політичних орієнтацій країн регіону. Новий єгипетський лідер А.Садат зайняв прозахідну орієнтацію, інші шукали нові можливості у відродженні ісламу. Процес посилювався із руйнуванням соціалістичної системи та крахом Радянського Союзу. Внаслідок подій на Близькому Сході 2011-2012 рр. РФ втратила і продовжує втрачати значну частину своїх традиційних союзників, що безумовно призвело до послаблення її позицій в регіоні.

Європейський спосіб бачення проблем Близького Сходу є привабливим для ряду близькосхідних країн і має багато прихильників в арабському світі. Йдеться, зокрема, про переоцінку сучасної регіональної системи міжнародних відносин у стратегічному проєкті артикуляції і поєднання інтересів народів по обидва береги Середземного моря. Європейсько-Середземноморська конференція в Барселоні (1995 р.) проголосила ідею середземноморського співробітництва. Базовою засадою тут є питання тіснішого та масштабнішого співробітництва між країнами з різними типами культур, економічна вигода для всіх частин регіону, спільна безпека, зменшення напруженості та зниження ризику збройного конфлікту. Північні середземноморські країни вбачають у широкомасштабному розвитку Півдня важливий чинник безпеки Півночі. На відміну від американської схеми таке партнерство не викликає ворожості в арабсько-ісламському світі завдяки відокремленості від цього процесу США, а також тій важливій обставині, що ізраїльське питання не є тут домінуючим. Слід очікувати, що цей напрям зовнішньополітичного мислення, як більш гнучкий та неконфронтаційний, набуватиме домінуючого характеру в усьому регіоні, оскільки об'єктивно більш відповідає інтересам близькосхідних країн.

Українська зовнішня політика завжди надавала особливої уваги близькосхідному регіону, перш за все з точки зору його стратегічної, безпекової, енергетичної, торгово-економічної та культурно-релігійної цінності. Концептуальну розробку зовнішньополітичного курсу України в Близькосхідному регіоні неможливо здійснити без визначення її національних інтересів. Яскравими прикладами була хаотична участь України у більшості миротворчих операцій на Близькому Сході, зокрема направлення миротворчого контингенту в Ірак.

На відміну від РФ, або США, Україна не є «великою державою», а отже, її схеми бачення близькосхідної реальності не можуть не відрізнятися від запропонованих конфронтаційних стереотипів. Наслідування останніх означало б і прийняття відповідних схем зовнішньополітичної поведінки, що, можливо, і було б на користь інтересам великих держав, але зовсім не обов'язково гратиме на користь національних інтересів України та її безпеки. Україна як цивілізована європейська держава має дотримуватись загальних міжнародно визнаних стандартів зовнішньополітичного мислення і поведінки. Це є головним важелем забезпечення її інтересів у міжнародних стосунках. Але зрозуміло також, що Україна має враховувати існуючі реалії і проводити гнучку зовнішню політику відповідно до обставин, не втрачаючи при цьому своїх стратегічних інтересів.

Головним завданням української політики в регіоні слід вважати забезпечення збалансованості і багатовекторності зовнішньополітичного курсу нашої держави. Політичний курс України на Близькому Сході має бути децентрованим й сприяти розвитку економічного співробітництва з усіма державами регіону. Але в умовах існуючих тут протиріч це вимагає максимально гнучкого підходу щодо окремих країн, а також визначення певних пріоритетів та їх ієрархії.

Національні інтереси України на Близькому Сході вимагають першочергового розвитку економічних відносин з країнами регіону, що визначається традиційними (з часів СРСР) торговельно-економічними зв'язками, значним обсягом товарних ринків та їх відносною невибагливістю, щорічно зростаючим товарообігом з стійким позитивним для України сальдо, перспективами збуту продукції військово-технічного призначення та ремонту військової техніки і озброєння радянських зразків, наявністю запасів сировинних та енергетичних ресурсів, можливістю участі в реалізації перспективних проєктів розвитку інфраструктури цих країн, можливостями надання транзитних послуг для руху товарів цих країн як на європейські ринки, так і в зворотньому напрямку.

В реалізації своїх стратегічних інтересів в близькосхідному регіоні Україна стоїть перед вибором серед існуючих моделей геополітичного мислення. Україна не може беззастережно прилучитися до американської схеми бачення проблем регіону, так само як і сприйняти модель арабського націоналізму або ісламізму. Для України як європейської держави і такої, що прагне до включення в усі європейські структури, найбільш привабливою є європейська модель мислення, яка надає ґрунт для узгодження інтересів країн з різним рівнем соціально-економічного розвитку і різними типами культури. Це означає, що у випадку розходження позицій різних держав, що мають тут свої інтереси, Києву важливо узгоджувати свою лінію поведінки насамперед із європейськими країнами, особливу увагу приділяючи скоріше позиції Франції, аніж Великої Британії або Німеччини, переважно дотримуючись тактики невизначеності щодо чутливих питань регіону.

Україні слід підходити до різних гілок ісламського руху зважено і диференційовано, дивлячись, яку мету переслідує та або інша ісламська політична течія, та вважаючи на характер її діяльності. Безумовно засуджуючи тероризм, можна також співчувати і надавати моральну підтримку національно-визвольним прагненням палестинців.

Спираючись на розвиток партнерських взаємин з рядом близькосхідних країн та користуючись підтримкою європейських держав, Україна має шанс включитися в середземноморський діалог.

Необґрунтовано пасивною залишається позиція України щодо країн Перської затоки. Між тим цей регіон має для України винятково важливе значення як з точки зору можливостей диверсифікації джерел енергопостачання та можливості участі в нафтовидобувних і нафтопереробних, металургійних і транспортних проєктах, так і з погляду освоєння

перспективних ринків для поставки озброєнь і військової техніки. Не слід забувати й того, що регіон Перської затоки – це джерело потужного інвестиційного капіталу. За умов створення привабливого інвестиційного клімату в Україні можливості залучення цього капіталу могли б стати цілком реальними.

Іран завдяки зусиллям американської дипломатії опинився у зовнішньополітичній ізоляції, принаймні по відношенню до країн Заходу. Ісламська революція в Ірані є прикладом відштовхування від західної модернізації, а ще також і спробою адаптації суспільства до змін без порушення його культурної цілісності. Геостратегічне розташування Ірану давало змогу йому в доіндустріальну епоху слугувати мостом між Азією та Європою, але деінтеграція СРСР поставила питання розташування Ірану у фокус зіткнення глобальних інтересів. Іран займає друге місце після Саудівської Аравії як нафтова держава і має прибуток від експорту нафти. Це дає змогу мати значні збройні сили і здійснювати масштабні переозброєння. Іран сприймає себе, свої стратегічні інтереси та цілі як своє розміщення у трьох сферах – захисника і рятівника ісламських цінностей, важливого члена «третього світу» в боротьбі проти неокolonіалізму та гравця в грі нафтогазової політики на міжнародній арені. Іран претендує на роль сили, яка спроможна також здійснювати політичний та економічний патронаж регіону. Іран має життєві інтереси щодо забезпечення регіональної стабільності, але його міжнародна ізоляція значною мірою стримує і його активність. Шанси Ірану зменшуються також унаслідок домінування в його економіці етатистської моделі. Послаблення приватного сектору має наслідком те, що іранські товари поступаються якістю європейським та китайським, Іран не здатний запропонувати сучасні технології. В цьому контексті можливості розвитку українсько-іранських відносин виглядають проблематичними.

Усвідомлення тієї обставини, що Україна занадто залежна в енергетичній сфері від однієї держави, спонукало український уряд розглядати відносини з країнами цього регіону як можливість диверсифікації джерел постачання енергоносіїв. До цього часу ця можливість не реалізована, тому виникає природне питання про причини недостатнього розвитку співробітництва між Україною та державами Близькосхідного регіону та перспективи такого співробітництва.

Україна має реальні перспективи участі в нафтогазовій галузі економіки цих країн, зокрема, в будівництві газопроводів, розвідувальних роботах. У рекомендаціях парламентських слухань «Енергетична стратегія України на період до 2030 року», схвалених Постановою Верховної Ради України від 24 травня 2001 року постало питання про необхідність активізації зв'язків, зокрема, з Іраном, Іраком, Лівією, Сирією, Кувейтом, Саудівською Аравією. У рекомендаціях пропонувалося передбачити державну підтримку участі українських компаній в енергетичних проектах за кордоном, стимулювання експорту високотехнологічного енергетичного обладнання та устаткування [5].

Відповідно до потреб української економіки та можливостей народного господарства можна виділити наступні групи енергетичних інтересів України в регіоні: імпорт нафти і природного газу; транзит близькосхідних енергоносіїв; участь українських енергетичних підприємств у функціонуванні енергетичної галузі та розбудові відповідної інфраструктури країн Близького та Середнього Сходу.

Що стосується питання кредитів, то цікавим і досі не дослідженим в Україні аспектом цієї теми є діяльність ісламських банків. Особливістю діяльності таких банків є те, що вони не розглядають гроші як товар, а тому не надають кредити під відсотки. Однією з форм діяльності цих банків є надання коштів для бізнесу, причому ісламський банк бере участь у реалізації певного бізнес-проекту та укладає угоду про розподіл майбутнього

прибутку. У цій ситуації банк йде на ризик такою ж мірою, як і сам власник бізнесу. Винагорода банку не гарантується нічим, а тому банк зацікавлений в успішності справи і докладає відповідних зусиль разом з клієнтом.

Такі умови співпраці бізнесу та банків були б дуже сприятливими для України. Перспективними сферами капіталовкладень є такі, як пошукові роботи на нафту й газ на території України, розширення видобутку вуглеводнів, модернізація НПЗ.

Таким чином, Україна має великі перспективи співробітництва з країнами Близького та Середнього Сходу у сфері енергетики. Такі сподівання ґрунтуються не лише на простому усвідомленні потреби диверсифікації джерел енергопостачання, а й на тих конкурентних перевагах, які має Україна з її повним комплексом послуг та продукції для функціонування та розвитку нафтогазової галузі держав регіону. Саме на можливостях українських підприємств бути залученими до енергетики Близького та Середнього Сходу й варто робити акцент, а не розглядати цей регіон просто в контексті можливих закупівель вуглеводнів.

Значними перешкодами на шляху реалізації енергетичних інтересів України на Близькому та Середньому Сході є недостатнє вивчення енергетичних та банківських можливостей в цьому регіоні, ігнорування досвіду вітчизняних спеціалістів, які працювали у країнах регіону, а також обмежені фінансові можливості українських енергетичних компаній.

Для успішної реалізації енергетичної складової політики в Близькосхідному регіоні України не вистачає науково обґрунтованої стратегії цієї політики та належної політичної волі для її реалізації. Отже, приходимо до висновку, що такий пріоритетний напрямок політики України в Близькосхідному регіоні, як її енергетична складова, ще не знайшов належної реалізації.

Те ж саме певною мірою стосується військово-технічного співробітництва України з державами регіону. Україна входить до числа найбільших світових експортерів продукції військового призначення. Регіон Близького та Середнього Сходу є сьогодні одним з пріоритетних для України з точки зору розвитку військово-технічного співробітництва (ВТС).

Здатність України проводити активну політику налагодження військово-технічного співробітництва підтверджується фактичними даними щодо її місця на світовому ринку зброї. Так, починаючи з 1992 р. Україна входила до першої десятки лідерів цього ринку. Україна отримала суттєві надходження від продажу ОВТ. Причому, як відзначають експерти, частка Близького та Середнього Сходу сягає 40% експортованої з України зброї, технологій, спецпослуг і продукції подвійного призначення.

Отже, можемо судити про військово-технічне співробітництво України з державами Близькосхідного регіону як динамічний процес, що набирає обертів. Україна проводила обережну політику просування продукції та послуг свого ОПК, дотримуючись міжнародних правил торгівлі зброєю, міжнародних санкцій. З іншого боку, така обережність України пояснюється існуванням ряду кримінальних справ щодо зловживань у сфері торгівлі зброєю. Такі обставини дали підстави для появи скандальних публікацій у впливових виданнях різних країн, що негативно відображається на іміджі України як надійного партнера у галузі ВТС.

Регіон Близького та Середнього Сходу є сплетінням інтересів найвпливовіших країн світу, і співробітництво України як провідного експортера ОВТ з державами регіону в галузі ВТС завжди було під пильним зором зацікавлених країн. У суперечливих ситуаціях, як, наприклад, бушерський контракт з Іраном, угоди з Сирією та Лівією, мова йшла не лише про конкуренцію між експортерами зброї та подвійних технологій, а й про можливе

порушення військово-стратегічного балансу в регіоні та про озброєння режимів, які підтримують тероризм. У цьому плані позитивним є те, що Україні вдалося довести, що офіційних доказів порушення міжнародних санкцій з її боку не було.

В той же час непослідовність, яка значною мірою підривала довіру до України як надійного партнера у такому важливому сегменті міждержавних відносин, як військово-технічне співробітництво, дуже ускладнювала та суттєво знижувала можливості України щодо реалізації свого потенціалу у цій сфері і зайняття належної їй частки близькосхідного ринку озброєнь. Ці негативні моменти є наслідком відсутності обґрунтованої стратегії експансії українського ВПК на близькосхідний ринок, а також послідовної державної підтримки цієї експансії.

Не дуже успішним можна вважати стан торгівельно-економічних відносин з країнами Близькосхідного регіону. Слід констатувати наявність значного дисбалансу у торгівельно-економічних відносинах, що не відповідає реальним можливостям та потенціалу торгівельно-економічних відносин України з державами регіону.

У політичній сфері Україні вдалося встановити та помірно, без особливих успіхів розвивати політичні контакти з керівництвом близькосхідних країн, а також започаткувати створення нормативно-правової бази, яка б забезпечила нормальні міждержавні відносини. Дисбаланс дипломатичних представництв, відсутність в Києві дипломатичних представництв цілого ряду впливових близькосхідних країн не відповідає об'єктивному потенціалу та можливостям України.

Складність політичних процесів у Близькосхідному регіоні вимагає від України створення відповідної стратегії своєї поведінки, що дозволить більш повно реалізувати там свої інтереси. Без розробки науково обґрунтованої стратегії відносин з країнами Близькосхідного регіону, розширення участі у близькосхідних політичних процесах буде неможливо повністю реалізувати там стратегічні інтереси України.

Список використаних джерел

1. Гура В. Україна та країни Близького і Середнього Сходу // Політична думка. – 1993. №1; Коппель О.А., Пархомчук О.С. Деякі питання розвитку відносин України з державами Близького Сходу // Питання нової та новітньої історії. – 1995. – Вип.41; Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: Монографія / Рада нац.безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. Безпеки; Відп. редактор Б.О.Парахонський. – К.; ПЦ «Фоліант», 2008. – 591 с.
2. Є спроби аналізу «Близького Сходу» як регіону, який все ще перебуває на етапі формування. Зокрема, П.Білгін аналізував варіанти визначення регіону як відображення трьох безпекових концепцій: 1) арабський регіональний порядок, 2) середземноморський світ, 3) мусульманський світ. Див. Bilgin P. Inventing Middle East. The Making of Regions through Security Discourses. – The fourth Nordic Conference on Middle Eastern Studies: The Middle East in Globalizing World. Oslo, 13-16 August 1998, Djalili M.-R., Kellner Th. Moyen-Orient, Caucase et Asie centrale: des concepts géopolitiques à construire et à reconstruire? // Central Asian Survey. – 2000. – №19(1). – 120 p.
3. Укази Президента України № 894/2001 від 24 вересня 2001 р., № 136/2003 від 18 лютого 2003 р. – [http://www.president.gov.ua/office documents\officdecrees\82565669.html](http://www.president.gov.ua/office%20documents/officdecrees/82565669.html); <http://www.president.gov.ua/officdocuments/officdecrees/136754073.html>.
4. Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: Монографія / Рада нац.безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. Безпеки; Відп. редактор Б.О.Парахонський. – К.; ПЦ «Фоліант», 2008. – 591 с.

5. Постанова Верховної Ради України та Рекомендації від 24.05.2001 № 2455-III «Про підсумки парламентських слухань «Енергетична стратегія України на період до 2030 року» // Електронна база «Законодавство України» на веб-сайті Верховної Ради України. – <http://zakon.rada.gov.ua/>